

***A Bánk bánhoz és szerzőjéhez kapcsolható helyi és nem helyi érdekességek
-Kétszáz éve jelent meg először nyomtatásban Katona József tragédiája-***

A mi literatúránk kevés világirodalmi rangú színpadi alkotással büszkélkedhet, de a Bánk bán ezek egyike. Ez a mi királydrámánk, a *Hamlet*, a *Lear király*, a *III. Richard* együtt, a mi „Shakespeare-ünk” a 230 éve, 1791-ben született Katona József, az ő rövid életének titkai után keresgélhetünk.

Mindössze 39 évet élt, s ebből is majd tíz hétköznapi szürkeségben, szülővárosában, Kecskeméten telt, ahol 1821-től alügyészként majd élete utolsó éveiben főügyészként dolgozott az ottani Városháza egykori épületében. Ennek bejáratánál érte 1830 áprilisában a halálát okozó szívroham. Ennek emlékére az új

szecessziós városháza előtt, napjainkban is felirattal jelölt („***Itt hasadt meg szíve a város legnagyobb fiának***”) robusztos emlékkő áll (erről a műemlékről az idelátogató turisták nemigen tudnak).

Jellemző Katona Józsefre, hogy városi magas pozíciójában se törekedett vagyonszerzésre, szülei kölcsönpénzből temették el.

Egykönyvű alkotónak szokták nevezni, pedig több színpadra írt saját műve, műfordítása és egy színjátszáshoz kapcsolódó értékes tanulmánya is van. Kevés drámája közül az egyik vígjáték, ez *A rózsza, vagy a tapasztalatlan légy a pókok között* (1814). A legenda szerint darabja ellenszenves hősnőjét Dérynéről mintázta (aki akkor még nem volt férjnél). Ennek oka, hogy az akkor Pesten jogot tanuló fiatalember, aki abban az időben a színháznál is „dolgozott”, beleszeretett a szép színésznőbe, és az nem viszonzta érzelmeit. Róza aztán magára ismer a szereplőben, s szóba sem állt vele többet. (Egyébként sejtelve se volt Katona érzelmeiről.) Úgy tartják, Katona József Melinda szerepét a *Bánk bán*-ból is neki szánta. (Déryné el is játszotta később.)

Nemzeti drámánk első nyomtatott példányán az 1821-es keletkezési év áll, bár mint utóbb kiderült, a könyv 1820 novemberére már kész volt. Ez a ma is „használt” eredeti szöveg, amely a korabeli cenzor „dokumentum-tárában” őrződött meg – szerencsénkre. (Sok színpadi mű eredetije elveszett, nem maradt meg például a *Hamlet* Shakespeare által írt szövege sem, az eredeti teljes művet csak „kikövetkeztetni” lehetett).

A cenzor a *Bánk bán* színházi bemutatását nem engedélyezte, mert ebben Bánk „elhomályosítja a királyi házat.” Ez a mű második változata, az „ős *Bánk bán*” átdolgozása, melyet a szerző 1815-ben küldött Kolozsvárra, az Erdélyi Múzeum pályázatára, a lap szerkesztője, Döbrentei Gáborék „eredeti magyar történelmi drámát” kértek. A győztes pályaművel szándékoztak megnyitni a Farca utcai kolozsvári első kőszínházat, amelyben 1821 már-

ciusában volt az első előadás (tehát négy évvel később, mint az 1817 júniusában megnyitott oravicai, illetve az ez év őszére elkészült aradi kőszínházban, ezt nagyon sokan, még rangos színháztörténészek is, el szokták „felejtani.”)

A bírálóbizottság végül nem talált a pályázatra beküldöttek között alkalmas darabot, a vizsgált művek között a *Bánk bánt* meg sem említik.

A főhős –a valóban létező történelmi személy – sorsa, cselekedetei a drámában leírtak alapján él a köztudatban, a valós történelmi háttér elég tisztázatlan. Tardán M. Tamás történész szerint a műben szereplő merénylet a magyar történelem egyik híres bűncselekménye, a pontos eseményeket azonban mára elhomályosították a vele kapcsolatos népszerű alkotások nyomán támadt hiedelmek és legendák. Történelmi tény, hogy II. András (Endre) holicsei hadjárata idején felesége, a meráni származású Gertrudis királyné és kíséretének nagy része magyar főúri összeesküvés áldozata lett 1213 szeptemberében a Pilis hegységben. (Kegyetlen gyilkosság volt, a királyné testét össze is vagdoszták a tettesek). Az összeesküvők között biztos ott volt Péter (Petur) csanádi ispán, és feltételezhető, hogy János esztergomi érsek is. Az ő nevéhez fűződik az a sokak által ismert, eredetileg latin nyelvű, a magyar fordításban az írásjelek hiánya miatt két, egymásnak ellentmondó jelentésben értelmezhető mondat, hogy „a királynőt megölni nem kell félnetek jó lesz” (A mondat történelmi hűségére nincs bizonyíték, de sokszor idézik mint a politikai fogalmazási furfang mintapéldányát). Bánk részvétele a merényletben csak feltételezhető, a büntett után a király Pétert (Peturt) kivégeztette, más nem kapott szigorúbb büntetést.

A véres történet már a maga korában, de később még inkább nagy figyelmet keltett, krónikások, történetírók többször, többféleképpen megörökítették, egy 13. század végi német krónikában, később az erdélyi Valkai András megörökítésében már úgy szerepel, hogy Bánk és az ő sérelmei köré épül az eseménysor. Az eset megjelenik Bonfini krónikájában, az irodalomban többek között a neves középkori német

költő, Hans Sachs költészetében is. Később a 19. századi Grillparzer is feldolgozta, Katona drámájában ez utóbbiból szerepelnek részletek.

Szerzőnk nem érte meg műve színpadra kerülését. Az ősbemutató két évvel a halála után 1833 februárjában Kassán volt.

Udvarhelyi Miklós, egykori barátja Mikhál szerepét választotta jutalomjátékául, így került színre, Melinda Déryné volt. Akkor mindössze egyszer játszották, de ez nem mond sokat a népszerűségéről, abban az időben nem volt divatban többször egymás után játszani egy-egy darabot, de a mű nem felejtődött el, neves társulatok (kolozsvári, budai) előadásában a következő években egyszer-egyszer színpadra került. A

pesti Nemzeti 1839-ben tűzte műsorára, fogadtatására jellemző, hogy a művet Széchenyi a naplójában veszélyesnek nevezte, és játszását nem tartotta helyénvalónak. Több mint 10 év kellett, hogy a közönség „megérjen” a drámára, az első kirobbanó siker az 1845-ös előadás, igaz ebben az időben Bánkot a kor egyik nagy színésze, Lendvay Márton, Peturt Egressy Gábor alakította. Gertrudis Jászai Mari, majd Laborfalvy Róza volt.

A reformkorszak akkori forrongó légkörében a darab a nép- és nemzeti elnyomás elleni küzdelem jelképévé vált, ezzel magyarázható, hogy 1848. március 15-én este közkívánatra tűzik műsorra a színházban. Az előadáshoz fűződő legendák többek között Petőfiről, Jókairól és Róza asszonyról közismertek, a felpezsdült indulatok azonban kiviszik a tömeget az utcára a színészekkel együtt, az előadás félbeszakad, vagy talán el sem kezdődik, de még ebben az évben nagy sikerrel többször játsszák a darabot. Így indul el a *Bánk bán* diadalútja a „legnagyobb nemzeti dráma” titulus felé, s ezt a „pozíciót” őrzi napjainkig.

Valószínű ennek hatására született a legenda Aradon, hogy a város „márciusi ifjai” a helyi forradalom estéjén a Bánk bánt követelik, sőt olyat is olvastam, hogy ezt aznap este elő is adták. Szép lett volna egy ilyen, a pestivel pont meg egyező esemény, de sajnos ennek sok valóságalapja nincs. Tudomásom szerint az aradi „forradalom” eseményeivel foglalkozó dokumentumban, Lakatos Ottó helytörténész, minorita szerzetes „Arad történetében” egy szó nincs a Bánk bánról, vagy esetleg valami újabb forrás került elő? (Az aradi megyei könyvtárban található Historia Domusban még a többi márciusi eseményről sem írnak, ott a megmozdulások kezdete március 22.)

Külön érdekesség, hogy a Maros-parti városban akár elő is adhatták volna akkor a művet, mert a Gócs Ede vezette aradi együttes 1848. január 17-én bemutatta Katona drámáját. A színlap tanúsága szerint Bánk szerepét Hegedűs Lajos játszotta, Gertrudis – Munkácsyné, Melinda – Erkelné Amália. A mű akkori helyi fogadtatását nem ismerjük.

A következő adat a darabról 10 évvel később, 1858-ból bukkan elő, akkor Egressy Gábor vendégszereplése alkalmával került színre. Erre az időre a darab már országszerte igen népszerű, az aradi színház repertoárjában is gyakran szerepel sikeres vagy kevésbé jól sikerült előadásban. A helyi igényt jól jellemzi az Alföld 1867. március 4-i kritikája: *„Jól esett az operettek áradatában egy magvas dráma, csak-hogy a színészi selejtesség zátonyán fennakadtunk (...). Mindezek ellenére a közönség lelkes volt, Drágusst és Kovácsot többször kitapsolták.”* A mű helyi megbecsültségét mutatja, hogy 1874-ben a rangszínház pesti színészekkel tartott szeptemberi megnyitója után a helyi társulat az évadot a *Bánk bánnal* kezdi, és a sajtó szerint nem a pesti, hanem ez a darab előadása volt méltó a teátrum impozáns épületének megnyitásához.

Aradon a március 15-i ünnepek alkalmával 1886-ban lesz először a *Bánk bán* díszelőadás, aztán az idő múlásával a mű lassan az ünnepi protokoll része lesz, nemzeti ünnepek, évadnyitók műsorszáma, s ez meg is látszik a színvonalon, az előadásmód az akkori szóhasználattal „koturnusossá” válik, azaz deklamáló, nem élet-szerű.

Érdekes, hogy az egyébként igen modern felfogású, neves pesti színész, Beregi Oszkár is betartotta ezt a „kötelező” játékmódot, mikor a *Katona*-drámában Aradon fellépett 1914-ben. A színészek nem tudnak az elődök szuggesztiójától megszabadulni – háborog a helyi kritikus–, „*a szent hagyomány megöl, le kellene már számolni azzal a tévedéssel, hogy a Bánk bán csak így játszható. Ha a színházak, 30 évre lennének a műsorról, megszabadulnának „a drámára települt hagyomány kényszerképzetétől*”, s akkor talán lehetne a nemzeti tragédiát természetes hangon játszani. (Arad és Vidéke, 1914. április 10.)

A *Bánk bán* Trianon előtti márciusi díszelőadásai közül igen rangos az 1919-beli, mikor a címszereplő Földes Mihály, Melinda – Csige Böske, Tiborc – Várnay, Gertrudis – Szász Anna. Az ekkori '48-as ünnepség a város életében is emlékezetes. A várost megszállva tartói francia katonaság vezetői megengedték, hogy fellobogózzák a várost (a zászlók kitételét januárban tiltották meg.) És ez az utolsó alkalom – azóta is –, hogy Arad piros-fehér-zöldben pompázott.

A két világháború közötti „román világban” a dráma nem szerepelt a tiltott művek listáján, néhányszor ebben az időszakban is színre kerül. Tudomásom szerint a teljes darabot „élőben”, színpadon Aradon utoljára 1949-ben láthatták az aradiak a marosvásárhelyi színház előadásában az október hatodikai ünnepségsorozat egyik fontos mozzanataként.

A *Bánk bán* a kinyomtatása után eltelt 200 év alatt sokszor állt és áll a magyar szellemi világ érdeklődésének középpontjában, irodalomtörténészek értelmezik, új-

raértelmezik, rendezők átírják, aktualizálják, a szerző által tudatosan archaizált, régi-es nyelvét 1968-ban Illyés Gyula igazította át, napjainkban Szabó Borbála valamint Nádasy Ádám, a színházakban az eredeti mellett ezeket is játsszák, ami tulajdonképpen nem is baj, hiszen hátha ettől kedve támad valakinek arra is, hogy az igazit elolvassa.

Nemzeti drámánk ma is aktuális: „...a dramaturgiai buktatókkal is, benne van az élet sűrűje, benne az a közép-kelet európai állandósult érzés, hogy örökkön örökké a fejünkre telepszik valaki, állandóan ki vagyunk szolgáltatva, és a zavaros viszonyok, a gyűlölködés közepette, lavírozásra, küzdelemre van szükség a létezéshez, a megmaradáshoz. A sok harc, az egyfolytában résen levés, a csaknem leállíthatatlan háborúskodás torzítja a személyiséget (...). Tipródó emberek vannak, akik reménytelenül igyekeznek boldogok lenni, de ez még a társadalmi ranglétra legtetején lévőknek sem sikerül.” (Bóta Gábor kritikája a Bánk bán-bemutatóról, Népszava, 2019. december) Az újságíró megállapításaival csak egyetérteni lehet.

Piroska Katalin

Szövétnék, 2021.április

Könyvészet

Székely György, Magyar színháztörténet I. k. Bp. 1990.

Darvay Nagy Adrienn, Nem örök a világ–Bánk bán a magyar Hamlet, Nagyvárad, 2019

Kerényi Ferenc, Egy ősbemutató emlékére (175 éve volt a Bánk bán ősbemutatója 2008

Piroska Katalin–Piroska István, Az aradi magyar színjátszás 130 éve I. k. Arad, 2012

Magyar színházművészeti lexikon Bp, 1994.